

Predmetom môjho výskumu je preklad časti textu z *Vedomostí Nitrianskej stolice* a jeho sprístupnenie slovenskému čitateľovi v slovenskom jazyku. *Vedomosti Nitrianskej stolice* sú súčasťou štvrtého, tlačou vydaného zväzku predmetného diela.² Preložená časť sa nachádza v špeciálnej časti opisu Nitrianskej stolice a hovorí o histórii hradu a mesta Nitra. Preklad z latinského jazyka dáva súčasnému čitateľovi možnosť spoznať názor a historické znalosti autora 18. storočia na staršie a pre neho súčasné dejiny predovšetkým Nitrianskeho hradu v úzkej súvislosti s históriou mesta.

Štruktúra opisov jednotlivých stolíc je jednotná. Celý text sa delí na všeobecnú časť (*pars generalis*) a špeciálnu časť (*pars specialis*). Všeobecnú časť začína Bel vymedzením a opisom polohy stolice, venuje sa prírodným pomerom, zloženiu obyvateľstva, úradom a významným šľachtickým rodom. V špeciálnej časti opisuje autor dejiny kráľovských miest, hradov a kaštieľov, mestečiek a dedín. V závere každej stolice udáva vzdialenosti do významných miest vtedajšieho sveta.³

Ako som už uviedla vyššie, časť o histórii hradu a mesta sa nachádza v špeciálnej časti *Vedomostí*, konkrétne v článku venujúcom sa Nitrianskemu slúžnovskému okresu. Zaujímavosťou je, že dejiny mesta podáva v úzkej súvislosti s dejinami hradu. Začína históriou predveľkomoravského obdobia, pokračuje obdobím Veľkej Moravy, ďalej obdobím začleňovania sa územia dnešného Slovenska do vznikajúceho Uhorského kráľovstva. Súčasťou tejto časti je aj menný zoznam nitrianskych biskupov. Nie nejako zvlášť obsiahly, ale bohatý hlavne na roky a udalosti súvisiace s obdobím úradu toho-ktorého biskupa. Po ich prácnom vymenovaní nasleduje kapitola, v ktorej sa Bel venoval katedrále, resp. jej zakladateľke – manželke sv. Štefana – Gizele. Uvádza, že katedrála je zasvätená sv. Emerámovi.⁴

Belove *Vedomosti* nemajú formu uceleného systematického chronologického výkladu, podriadil ju určujúcej štruktúre celého diela.⁵ Možno konštatovať, že na základe spomenutej určujúcej štruktúry Belovho písania nachádzame

² Comitatus Nitriensis. In BELIUS, Matthias: Notitia Hungariae novae Historico-Geographica divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam; quarta Trans-Tibiscanam: universim XLVIII comitibus designatam, expromit regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, locus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolas variarum gentilium, atque harum mores, provinciarum magistratus illustres familias, urbes, arces, oppida et vicos propemodum omnes, singulorum praeterea, ortus et incrementa, belli pacisque conversiones, et praesentem habitum fide optima, adcuratione summa, explicat, opus, hucusque desideratum, et in commune utile, sacratissimis auspiciis Caroli VI. caesaris, et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accendunt Samuelis Mikovini mappae singulorum comitatuum, methodo astronomico-geometrica concinnatae. Tomus Quartus. Viennae Austriae: Impensis Paulli Straubii Bibliopolae. Typis Johannis Petri van Ghelen, typographi caesarei. Anno MDCCXLII, s. 324 – 330.

Štvrtý zväzok okrem zmienenej Nitrianskej stolice obsahuje i opis Novohradskej, Tekovskej, Hontianskej a Malohontianskej stolice.

³ JURÍKOVÁ, Erika. Belove *Vedomosti* vo svetle súčasných poznatkov. In ŠKOVIERA, Daniel – JURÍKOVÁ, Erika (eds.). *Sondy do Belových Vedomostí o súvekom Uhorsku*. Sambucus Supplementum II. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2010, s. 15.

⁴ BELIUS, ref. 2, s. 323.

⁵ NAGY, Imrich. Matej Bel ako historik antických dejín. In *Studia historica Nitriensia*, 2018, č. 2, s. 475.

informácie toho istého druhu na viacerých miestach. Gizele ako zakladateľke katedrálneho chrámu na hrade v Nitre sa bude Bel venovať aj v nasledujúcich častiach, keď bude opisovať udalosť väznenia Vazula na Nitrianskom hrade.⁶ Aj napriek tomu, že dielo má encyklopedický charakter, informácie v ňom sú značne roztrúsené a absentujúci register len sťažuje ich vyhľadávanie. Bel často vo svojom texte (vo vlastnom poznámkovom aparáte) odkazuje na iné časti svojho diela, kde už aktuálne opisovanú udalosť spomenul. Používa vety typu: „Ako sme spomenuli vyššie...“, „Ako sme už uviedli na inom mieste...“ a podobne.

Od katedrálneho chrámu prechádza pozvoľne k histórii biskupského paláca, pri opise ktorej sa venuje aj pustošeniu Nitrianskeho hradu Matúšom Čákom. Spomína ho aj v súvislosti s pozostatkami svätých Andreja-Svorada a Benedikta, ktoré sú na hrade uložené a ktoré Matúš Čák z hradu odniesol. Na tomto mieste sa pomerne obsírne venuje životopisu svätcov.⁷

V nasledujúcom paragrafe hovorí o dvanástich kanonikoch a opisuje polohu ich sídel. Svoje tvrdenia navyše dokladá citáciou „Trnavských vzdelancov“, neuvádza však konkrétneho autora – Samuela Timona.⁸

Je mimoriadne zaujímavé sledovať vnímanie historických udalostí Matejom Belom. Z textu *Vedomostí* možno cítiť ambíciu autora využiť všetky dostupné pramene a vyčerpávajúcim spôsobom analyzovať dejiny jednotlivých období. Je logické, že o čo staršom období Bel hovorí, o to častejšie majú úvahy nad niektorými historickými udalosťami „špekulatívny“ charakter. V dnešnom zmysle slova môžeme Bela považovať za eticky sa správajúceho autora, pretože citované diela uvádza v poznámkovom aparáte na príslušných stranách. Citáty z iných diel predstavujú asi 25 % celkového textu. Na mnohých miestach vedie Bel s citovanými autormi polemiku, niekedy vyjadruje pochybnosť alebo nesúhlas, niekedy ich nekomentuje vôbec. Je zaujímavé, že pri sporných historických skutočnostiach uvádza, ak existujú, viaceré názory, pričom záver paragrafu ukončí vetou: „Ostatné nechávam čitateľovi na posúdenie.“⁹

Preklad, ktorý je predmetom môjho príspevku, sa venuje predovšetkým histórii hradu a okrajovo aj histórii mesta pod hradom. To, že Belove poznatky o niektorých historických skutočnostiach môžu byť v rozpore s poznaním dnešnej vedy, je úplne pochopiteľné. Autor veľakrát pracoval s materiálmi, ktoré mu poskytl jeho informátor, resp. pohľad modernej historiografie na skúmanú problematiku je vo svetle dnešnej vedy iný.¹⁰

Text *Vedomostí* o hrade a meste Nitra je cenným dokladom toho, ako sa formovali názory autora 18. storočia na staršie a pre neho novšie dejiny Uhorska. Jeho dielo je nevysychajúcim prameňom poznania pre mnohé vedné odbory, nielen pre historikov a filológov.

⁶ BELIUS, ref. 2., s. 325.

⁷ BELIUS, ref. 2, s. 323-324.

⁸ BELIUS, ref. 2, s. 324.

⁹ RÁCOVÁ, Katarína. Trenčín pohľadom Mateja Bela. Nitra: UKF, 2012, s. 155-156.

¹⁰ RÁCOVÁ, ref. 9, s. 9-10.

PREKLAD

(text v latinskom origináli pozri napríklad na: http://www.uk.sav.sk/uk_pre_SAV/historicke-fondy/digitalizovane-dokumenty-uk-sav/)¹¹

HRAD A MESTO NITRA

Nitrianska stolica, zväzok IV., časť špeciálna, oddiel I., odsek I., § VIII – XII.

Obsah: § VIII. Poloha biskupského hradu. § IX. Prvýkrát sa hrad spomína za čias svätého Štefana, je známy aj vďaka väzneniu Vazula. Jeho rozmach v nasledujúcich časoch a prvé obkľúčenie hroziace hradu Henrichom a Šalamúnom. § X. Aké mal hrad osudy za čias Mateja. Stáva sa útočiskom a zároveň pascou pre Kazimíra Poľského. Mesto z toho získalo slávu. § XI. Novšie dejiny hradu a mesta. Za Bočkaja. Za Betlena a Rákociho. Obsadili ho Turci. Bráni ho de Souchès. § XII. Ostatné pamätihodnosti mesta. Dávny a nový vzhľad mesta. Kolégium, gymnázium a šľachtický konvikt Rehole zbožných škôl.

§ VIII. Poloha biskupského hradu. Až dosiaľ sme hovorili o biskupstve, teraz by som rád skúmal osudy a silu hradu. Hrad je veru starší než sami králi Uhorska. Je obohnaný hradbami, ktoré sú raz zborené a potom opäť postavené. Pretože stojí na príhodnom mieste, nech bol ktokoľvek pánom tohto kraja, domnieval sa, že mnoho získa pre svoj úžitok jeho polohou. Z východu ho obmýva rovnomenná rieka. Týči sa okolo roviny v zvažujúcich sa kopcoch pahorka. Svah je zovšadiaľ príkry a k hradu sa možno dostať iba z juhu. Jeho hradby vôbec nie sú ohromnou stavbou, a preto bolo opevnenie opätovne zosilňované. Takto o tom hovorí aj Wagner (f): „Nitra je veľmi príjemné mesto, pozvoľna sa vinie po svahu kopca. Hrad s bazilikou a kolégiom kanonikov sa nachádzajú na jeho vrchole. Skalu obmýva rieka Nitra, podľa ktorej dostalo mesto meno. Na pohľad vyzerá ako ostrov. Keď hrad obývali Moravia a pred nimi Kvádi, stačilo, že bol opevnený slabšie. Jednoduchými hradbami mohol byť bránený proti výstrelom zbraní. Ale s nadšením pre boj a zároveň aj s pribúdaním zručností na tom barbarskom území boli k pôvodnému opevneniu pridané ďalšie hradby. Súdime tak z múrov, ktoré obkolesujú hrad, a aj z ich rôznorodého vzhľadu. Je zrejme, že pomaly

¹¹ Mnou predložený prekladaný text z latinského jazyka sa nachádza na stranách 324-330.
http://147.213.131.4:85/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB___LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_0324P.htm.
http://147.213.131.4:85/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB___LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_0325P.htm.
http://147.213.131.4:85/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB___LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_0326P.htm.
http://147.213.131.4:85/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB___LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_0327P.htm.
http://147.213.131.4:85/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB___LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_0328P.htm.
http://147.213.131.4:85/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB___LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_0329P.htm.
http://147.213.131.4:85/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB___LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_0330P.htm.

a v rozličnom čase rástli do šírky a aj do výšky. Po tom, ako Turci naliehavými údermi osudu uvádzali do zmätku uhorské dejiny, hrozilo nebezpečenstvo, aby sa nepriateľ nedostal až do najvzdialenejších častí krajiny, a preto začali hrad strážiť obozretnejšie. Iste, Uhrov to naučila nutnosť. Keďže boli pozorní k svojmu majetku, akékoľvek opevnenia, čo mali, zverili s úzkostlivou starosťou pod spoločnú ochranu vlasti.“ Teraz už uvažujme nad tým, čo sa stalo s Nitrianskym hradom za vlády Maďarov.

§ IX. Prvýkrát sa hrad spomína za čias svätého Štefana, je známy aj vďaka väzneniu Vazula. Prvá zmienka o ňom sa objavuje za čias svätého Štefana, ktorý sem uvrhol do žalára Vazula, svojho bratranca, aby krotil mladícku nemiernosť roztopašného veku a aby ho urobil hodného vládnuť. Zaiste, bol to najlepší úmysel zbožného kráľa, ale dopadlo to inak, ako si on zaumienil. Lebo keď predčasne skonal syn Imrich, predurčený vládnuť, nebol nikto z príbuzných Štefana, ktorému by mohlo byť šťastne zverené nedávno zrodené vladárske žezlo. Domnieval sa, že Vazul, dosiaľ strážený v Nitre, by mohol na seba vziať toto bremeno, avšak dopadlo to omnoho nepriaznivejšie, než dúfal. Ján z Turca (g) zaznamenal udalosť takto: „Štefan,“ povedal, „chytro poslal posla Budu, Egiruchovho syna, aby priviedol z nitrianskeho žalára Vazula, svojho bratranca, ktorého dal kráľ zavrieť pre jeho mladícku roztopašnosť a pochabosť, a tak mu dal možnosť polepšiť sa. Ešte pred svojou smrťou ho chcel ustanoviť za kráľa. Keď sa o tom do počula kráľovná Gizela, poradila sa so zločinným mužom Budom a urýchlene poslala do väzenia, kde zadržovali Vazula, Budovho syna Šebeša. Šebeš teda predišiel kráľovského posla, vypichol Vazulovi oči, do ušných dutín mu nalial olovo a potom ušiel do Čiech. Keď dorazil kráľov posol, našiel Vazula bez očí a s ranami v ušiach ho priviedol ku kráľovi.“ Z tejto významnej zmienky o hrade môžeme dokázať to, že už v čase svätého Štefana bol upravený tak, aby bol vhodný na stráženie zajatcov aj v takom prípade, že sú z kráľovskej krvi. Gizela tou svojou nespravodlivosťou učenou v slávnom meste ohavne poškvrnila čin, ktorý sme spomenuli vyššie. Ona totiž založila v Nitre baziliku, ktorá je zasvätená svätému Emerámovi. Po týchto časoch bolo treba chrániť Nitru pevnejšie.

Jeho rozmach v nasledujúcich časoch a prvé obklúčenie hroziace hradu Henrichom a Šalamúnom. Za čias Gejzu Veľkého hrad obklúčili cisár Henrich a Šalamún, avšak hrad vzdoroval nepriateľovi neskúsenému pri dobývaní. „Keď prišli k rieke Váh,“ povedal Bonfini (h), „Henrich IV. rozložil tábor a mal v úmysle rokovať s veliteľmi jazdy o tom, do ktorého najmocnejšieho mesta by mali vtrhnúť. Rozhodli sa, že najskôr napadnú Nitru, ktorá bola najbližšie k táboru. Preto dostal Šalamún dve légie s primeranou jazdou, aby napadol Nitru. Pohli sa z dediny Šintavy, a keď sa usporiadali do šiku, napadli mesto. Proti nepriateľom sa postavili obyvatelia mesta, ktorí sa hrdili rovnakou odvahou.“ Naozaj, útok vyšiel nazmar, hoci vzbudzoval nádej dostatočným snažením sa vojska. Totiž Opos, odvážny Šalamúnov rytier, po tom, ako predložil dôkaz znamenitej udatnosti a odvahy Uhrov, cisárovi Henrichovi vyložil vážny názor, aby sa upustilo od obliehania. Verejne potom povedal cisár Šalamúnovi: „Ak si našiel takých nepriateľov, ver mi, Šalamún, nikdy nezískaš naspäť kráľovstvo!“

§ X. Aké mal hrad osudy za čias Mateja Korvína? Potom nenachádzam zaznamenané o Nitrianskom hrade nič až do čias Korvína. Ved' takmer celé Uhorsko zosnovalo sprisahanie proti Matejovi. Podnet na to dali najvyšší hodnostári, ako to je zaznamenané aj u Bonfiniho. Nemáme v úmysle pátrať po príčine tejto udalosti. Práve spoločnou podporou tých, ktorí od kráľa odpadli, bol zvolený za kráľa Kazimír, syn poľského kráľa, ktorý sa tiež volal Kazimír. V roku 1471, 1. novembra, sa dostal do Uhorska, sprevádzaný nie menej obrovským vojskom svojich než sprisahancov. Kazimír neváhal, a hneď ako si naklonil na svoju stranu ostrihomského arcibiskupa, zaútočil na Mateja.

Stáva sa útočiskom a zároveň pascou pre Kazimíra Poľského. „Kazimír,“ povedal Bonfini (i), „prišiel do Nitry. Tam ho považovali za skutočného uhorského kráľa, dobrovoľne ho prijali a on vymeral tábor pred hradbami.“ Práve tam oslabeného Kazimíra, hneď po tom, ako Uhri od neho odpadli a zmenšilo sa mu jeho vojsko, začal Matej obliehať. Dialo sa zaiste s tým úspechom, aký si v duchu predsavzal. „Keď nastal šum, že sa Matej približuje k Nitre, dav Uhrov, ktorí dovtedy nasledoval Kazimíra, sa zrazu zmenšil. A preto pobúrený Kazimír sa aj s vojskom začal zmocňovať Nitry. Narástla mu odvaha, keď zazrel Uhrov vracajúc sa k oddanosti. Z toho dôvodu sa Matej ponáhlal do Nitry, a keď tam prišiel, v meste obklúčil Kazimíra, odstrihol ho od zásobovania, čím mu hrozil strašným hladom.“ Kazimír bol zahnaný do úzkych na ten spôsob, ako sa obkolesujú zvieratá. Keď uznal, že on sám si nemôže udržať vládu, nehovoriac samotné kráľovstvo, prostredníctvom poslov si s Matejom zmluvou, podľa ktorej už nikdy nevtrhne do uhorského kráľovstva so zdvihnutými zbraňami, dohodol bezpečný odchod. Za hlbokej noci so spoľahlivým sprievodom odišiel z hradu a bez ujmy sa vrátil do Poľska. Ale tých, ktorí v Nitre zostali, postihol krutejší osud. Najskôr ich chvíľu trápili hladom a nakoniec po mnohých prosbách dosiahli od Mateja bezpečné vysťahovanie sa k svojim, ale iba za toho prísl'ubu, že ustupujúc z Uhorska, nespôsobia obyvateľom žiadne škody. Dohodli sa a nepamätajúc sa na to, kadiaľ išli, znepokojovali krajinu rabovaním. Tým zločinom tak pobúrili víťaza, že dal vidiečanom povolenie pomstiť krivdy. Dedinčania natoľko využili voči zmäteným Poliakom kráľovu zhovievavosť, že akýkoľvek lup, ktorý mali so sebou, im násilím vzali a nakoniec ich rad-radom na uhorských hraniciach, ošklbaných a rozdrobených, tadiaľ, kadiaľ prišli, bez ochrany prepustili. Toto sa vtedy stalo, inak to zaznamenal Kromer (k), čo však už nie je čas skúmať.

Mesto z toho získalo slávu. Čokoľvek z toho sa stalo, verilo sa, že isto z tých zmien získal náš hrad mnoho slávy, pretože osožil Kazimírovmu osudu a sláve (l) a bol chránený jeho posvätnosťou. Kazimír po pätnástich rokoch zomrel v Litve na mor a vďaka povesti (m) o jeho svätosti sa stal slávnym. O tom hovorí Bonfini (n): „Kazimírova svätosť potvrdená niekoľkými zázrakmi spôsobila, že dnes ho Poliaci úzkostlivo uctievaajú, tak ako Boha vzývajú zbožní ľudia v modlitbách.“

§ XI. Novšie dejiny hradu a mesta. To boli udalosti, ktoré sú vzdialenejšie nášmu času. Po porážke Ľudovíta II., keď bojovali navzájom o prvenstvo dvaja králi Ferdinand a Ján, o čo bola Nitra bližšie k rakúskym panstvám, o to starostlivejšie nasledovala oddanosť Ferdinandovi. Predsa ju však obsadili Zápoľskí, vyvodzujem to z toho, že Ján (o) dovolil Valentínovi Törökovi, bezbožnému a bojovné-

mu mužovi, zmocniť sa biskupstva. Po tom, ako bola vojna ukončená uzatvorením mieru, navrátila sa Nitra k Ferdinandovi a ten dal biskupstvo aj s celým panstvom do daru Alexandrovi Turzovi. V roku 1542 v článku XIX. bola Nitra zaradená k tým miestam, ktoré majú poskytnúť domov kráľovskému veliteľovi vojska. Doba, ktorá bola poznačená týmito prevratmi, bola ukrutná a žalostná v dôsledku porážok zvonka a rovnako a v dôsledku občianskych vojen.

Za Bočkaja. Prvý, kto zamotal pomery v Uhorsku, bol Bočkaj. Podrobil si Nitru, ktorú držal v obklúčení František Rédei (p). Niet pochyb o tom, že keď si podrobil banské mestá a počas niekoľkých dní narástol v tábore počet Rédeiových (vojakov) o nových hajdúchov, Nitru obľahol a trápil aj neprestajnými, aj ojedinelými údermi dvoch diel strednej veľkosti. Prvým útokom sa hneď zmocnil mesta situovaného na juh od hradu. Zároveň ho vyraboval, a aby nahnal strach, založil požiar a vypálil ho. Na hrade bol František Forgáč, miestny biskup, muž mimo-riadnej oddanosti k cisárovi, a s ním okrem jeho vojakov niekoľko šľachticov, ktorí sem ušli z blízka kvôli vlastnej bezpečnosti. Tí, udatne brániaci hrad, naliehali prostredníctvom listov a poslov na Koloniča, ktorý sa nachádzal neďaleko aj s vojskom, aby im pomohol za týchto nových okolností, veď nádej na zachránenie hradu je nespochybniteľná. Prívržencov Rédeia privyknutých nie na zbraň a rytierstvo, ale na lúpežné útoky, pozbieraných z vidieka a zo zberby voliarov, je možné poraziť nepatrným pričinením. A naozaj onen, ktorý bol na čele uhorského vojska, alebo bol zúfalý, alebo pripravený na akúkoľvek inú vec, tak dlho váhal prísť na pomoc, že z tých, ktorí boli na hrade, niektorí opäť namrzení na znášanie obliehania rozhodli sa odovzdať hrad nie bez viny zrady Rédeiovi. Biskup bol znepokojený nespravodlivými úmyslami a usiloval sa pôvodcov tých myšlienok aj prosbami, aj vyhrážkami odradiť od tohto nápadu. Avšak nič tým nedosiahol, iba máličko chýbalo, aby vedno s hradom bol vydaný do rúk nepriateľa. Teda hoci Forgáč nič nedosiahol svojou udatnosťou a urodzeným rodom, od ktorého si odvodzoval svoj pôvod, rozhodol sa, že nedopustí porážku a hrad uchráni stoj čo stoj. Predsa len, aby neprivodil horšie nešťastie, než ktoré nastalo teraz, netrval viac na dôvodoch svojho rozhodnutia, obliekol sa a dohodnutý na bezpečnom odchode aj s kolégiom kanonikov odišiel z hradu do Györu a odtiaľ potom do Viedne. Koľko z okupovaného hradu pripadlo bočkajovcom, môžeš usúdiť z toho, že Hlohovec, Šintavu a tiež Trnavu šokovanú strachom zničili bez väčšej námahy. Rédei sa určite neodvážil pritiahnúť s vojskom k obliehaniu Györu skôr, ako by sa nebol zmocnil Nitry. Po uplynutí jedného roka sa Nitra vrátila pod správu právoplatného panovníka.

Za Betlena a Rákociho. Také isté boli osudy hradu aj počas Betlenovho povstania, ktoré bolo vedené zmätočne, prerušované raz mierom, inokedy zase podnecované novými krivdami. Pre Nitru to však znamenalo neistý osud. Jasne hovoril o o odovzdaní Nitry betlenovcom František Kazi zo Spoločnosti Ježišovej (q). „Hrad,“ povedal, „bránil v prospech cisára miestny biskup Ján Telegdy s nevelkou hŕstkou Uhrov a Nemcov, pričom znášal dlho vlečúce sa obklúčenie. Keď naň útočili, nevládal niesť besnenie a s rozhorčením odovzdal hrad Betlenovi. Uchýlil sa do Viedne, do spoločného útočiska druhov. Keď Betlen obnovil ruiny hradu a pozbieral úrodu, rýchlo odtiahol do Trnavy.“ Toľko onen. A opäť

o znovunadobudnutí Nitry: „Nitru chránil Buquoi hneď po tom, ako si ju rýchlo vymohol. Moc nad ňou mu prenechal Štefan Litaši, nemajúci skúsenosti s nepriateľmi.“ Za tejto skazy sa totiž zahrávalo s kapituláciou hradov, aby nevedli vojnu tu i tam, tak ako pôvodne zamýšľali. Nitra pretrpela aj Juraja Rákociho, aj prevraty, ktoré postihli slabnúce Uhorsko.

Obsadili ho Turci. Zdalo sa, že Nitra je najbližšie k porážke predovšetkým vtedy, keď v roku 1663 Turci dobyli Nové Zámky. O tejto udalosti hovorí Wagner (r): „Turci,“ povedal, „po obnovení ruín Nových Zámkov rozdelili vojsko na dobývanie hradov menšieho významu. Mesto Nitra dobylo ľahko iba šesťtisíc jazdcov. Rovnako aj hrad sa zradou alebo nečinnosťou veliteľa po dlhšie trvajúcim obliehaní hneď vzdal. Nemec sprevádzaný do Bratislavy dvesto pešiakmi potrestal zbabelosť podstotníka smrťou.“ Hrad spravovali dvaja velitelia – jeden Uhor, druhý Nemec. Uhor sa určite volal Nitray. Ten po tom, čo odovzdal hrad, sa Turkov nepustil, aby im neskôr podľa zvyku únoscov ľudí, ktorých volajú príbekovia, neváhal horlivo slúžiť v zrádzaní a plienení krajiny.

Bráni ho de Souchès. Ale začiatkom jari nasledujúceho roka dobyl konečne hrad od Turkov cisársky generál de Souchès. A opäť hovorí Wagner: „Obyvatelia Nitry po tom, ako pochopili situáciu, prostredníctvom tajných poslov sľubujú, že sa nevzdalia do svojich príbytkov, ale sa chopia zbraní, hneď ako z hradieb uvidia viať kresťanskú zástavu. Tretieho apríla boli k hradbám mesta skôr ako k múrom hradu prisunuté rebríky. Turci boli ostražití, kresťanskí obyvatelia sa nehýbali, ako keby boli stratili odvahu alebo príležitosť. V ten istý deň, po tom, ako bolo mesto vypálené, uchýlili sa nepriatelia na hrad, ktorý dobyli ani nie pred mesiacom. Do Nových Zámkov bolo odvedených päťsto zajatcov. Našlo sa tam máličko obilia a tridsať diel rozličnej veľkosti.“ Tak sa hrad opätovne dostal do našej moci. Listiny toho obdobia hovoria, že počas Tököliho povstania bol hrad opäť a opäť poškvrnený. V čele hradu bol vtedy Soyer, ktorý je pamätihodný skôr riskovaním svojho vlastného a ako strojca skazy než ako skúsený v obrane hradov. Dokonca aj v nedávnom povstaní, ktoré vyvolal Rákoci, 24. augusta 1704 odovzdala posádka hrad nepriateľovi Berčénimi. Či už ich donútil hlad, alebo prepadli túžbe po nových veciach, neviem. Nakoniec po bitke pri Trenčíne 3. augusta 1708, keď bolo Rákociho vojsko úplne porazené, hrad vrátil Gašpar Révai, veliteľ v Nitre, cisárskemu vojsku.

§ XII. Ostatné pamätihodnosti mesta. Takú podobu a históriu mal hrad. Ostatné pamätihodnosti mesta sa mi páči vyložiť slovami Učených Trnavčanov (t), ktorí hovoria: „Priamo oproti hradu na juhu sa dvíha vrch Zobor, ktorý je slávny vďaka veľmi starému kláštoru rádu sv. Benedikta, v ktorého čele bol za čias pána Štefana opát Filip a v ktorom sv. Svorad alebo pustovník Andrej prijal mníšske rúcho. Kláštor založil sv. Štefan k počte mučeníka sv. Hypolita. Po čase, keď ho mnísi opustili, pripadol kláštor Nitrianskemu biskupstvu. V roku 1692 ho obnovil nitriansky biskup Blažej Jaklin a daroval ho Reholi sv. Romualda alebo kamaldulom.“

Dávny a nový vzhľad mesta. Pod hradom sa doširoka rozprestiera ľudnaté mesto s mnohými prevažne nízkymi budovami. Dovoľte mi povedať, že je rozdelené na dve časti. Tá, ktorá sa nachádza oproti múrom hradu, patrí zaiste biskupovi,

od ktorého prijíma výsady, a druhá, ktorá sa nachádza bližšie k okolo tečúcej rieke, hoci má toho istého pána, riadi sa vlastným mestským právom. Od západu je s mestom spojená ulička, ktorú volajú Párovská ulica. Je neveľká, ale vyňatá z právomoci biskupa a obdarovaná zvláštnym privilegiom. Keď bola krajina ohrozená tureckými nájazdmi, nenašiel sa taký obyvateľ, ktorý by sa nebol dal naverbovať. A tak niektorí slúžili vo vojsku ako pešiaci a iní ako jazdci. Výsledkom bolo, že mešťania Turkov vskutku sužovali neustálymi útokmi. Nezriedka by si bol videl, že na múroch, ktorými bolo mesto obohnané, sa skveli napichnuté turecké hlavy. V tom období to bol zaiste dôkaz vojenskej udatnosti veliteľov ukazovať čo najviac lebiek nepriateľov napichaných okolo opevnenia. Ostatne starostlivosť o opevnenie mesta nie menej než hradu bola zverená predovšetkým do rúk biskupa (u). Keď bol nepriateľ za hranicami Uhorska porazený, vojsko Nitranov hneď ochablo. Hradby mesta boli veľmi poškodené. Okrem trosiek rozptýlených z tejto a tamtej strany a klenutej brány z tehly, vystavanej na náklady biskupa Tomáša Pálffyho, ktorá sa tu významne týči aj dnes, sotva niečo zostalo. Jazyk a zvyky obyvateľov majú uhorské črty, spôsob života je vzhľadom na vidiecky ráz pokojný. Pridaj k tomu časté trhy, ktoré nie sú prospešné pre všetkých obyvateľov, ale predovšetkým pre tých, ktorí majú z práce zisk. Medzi nevýhody mesta sa radí nedostatok zdravej pitnej vody. Víno má veľmi dobrú chuť, chlieb je takmer rovnaký ako hlohovský, zamiesnený z chutného kvásku a dobre upečený.

Kolégium, gymnázium a šľachtický konvikt Rehole zbožných škôl. K ozdobám mesta patrí predovšetkým kolégium Rehole zbožných škôl aj s hojne navštevovaným gymnáziom a šľachtickým konviktom. Nachádza sa na vyvýšenom mieste mesta a má na všetko slobodný a krásny, a preto aj výhodný výhľad. Všetky ostatné pamätihodnosti majú svoje sotva nepatrné výhody. Tu treba spomenúť kolový most umiestnený na rieke Nitra, počas niekoľkých rokov znova a znova obnovovaný nie bez ťažkostí pre škody spôsobené povodňami, ktoré sa mu nevyhli preto, lebo bol umiestnený príliš nízko. V roku 1739 mor nadmieru spustošil mesto. Mesto je vzdialené od Bratislavy desať míľ severovýchodne a takmer toľko isto od Ostrihomu smerom na sever.

POZNÁMKY

- f) *Historia Leopoldi Magni*, kn., s. 148.
- g) *Chronica Hungarorum*, časť. II., kapitola XXXIII., s. 41, 23. Pre porovnanie s Bonfinim *Decades II.*, kn. I., s. 181, domnievam sa, že meno Vazul pochádza z nemeckého Waisel, čo v skrátrenom význame označuje mladučkú sirotu.
- h) *Decades II.*, kn.. I., s. 221, 37.
- i) *Decades IV.*, kn. III., s. 567, 32.
- k) *De origine et rebus gestis Polonorum*, kn. XXVIII., s. 401, 402.
- l) Pozri Učených Trnavčanov, na citovanom mieste.
- m) Kromer na tom istom mieste, kn. XXIX., s. 323.
- n) *Decades V.*, kn. V., s. 728, riadok 49.
- o) Istvánfi, kn. XII., s. 198, 16.
- p) Istvánfi, kn. XXXIV., s. 825, 23.

- q) *Historia Regni Hungariae*, kn. III., s. 181, k roku 1620.
- r) *Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti*, kn. II., s. 131.
- s) Na tom istom mieste, s. 148. Obširnejšie sa dočítaš o histórii obliehania u Ortelia, časť II., s. 309.
- t) *Celebriorum Hungariae urbium*, časť II., s. 23. Pre porovnanie Inchofer: *Annales ecclesiastici Regni Hungariae* k roku 1009.
- u) Pozri listinu z roku 1681, čl. VI.

Príspevok je jedným z výstupov projektu VEGA č. 1/0040/18: Stredoveké historické cesty na juhozápadnom Slovensku v kontexte stredoeurópskej dopravnej siete a ich odkaz pre súčasnosť.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Pramene:

BELIUS, Matthias: *Notitia Hungariae novae Historico-Geographica divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam; quarta Trans-Tibiscanam: universim XLVIII comitibus designatam, expromit regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, locus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolas variarum gentilium, atque harum mores, provinciarum magistratus illustres familias, urbes, arces, oppida et vicos propemodum omnes, singulorum praeterea, ortus et incrementa, belli pacisque conversiones, et praesentem habitum fide optima, adcuracione summa, explicat, opus, hucusque desideratum, et in commune utile, sacratissimis auspiciis Caroli VI. caesaris, et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accendunt Samuelis Mikovini mappae singulorum comitatuum, methodo astronomico-geometrica concinnatae. Tomus Quartus. Vienne Austriae: Impensis Paulli Straubii Bibliopolae. Typis Johannis Petri van Ghelen, typographi caesarei. Anno MDCCXLII, s. 324-330.*

Monografie a zborníky ako celok:

RÁCOVÁ, Katarína. *Trenčín pohľadom Mateja Bela*. Nitra: UKF, 2012.
TIBENSKÝ, Ján. *Matej Bel: doba, život, dielo*. Bratislava: Veda, 1987.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- JURÍKOVÁ, Erika. *Belove Vedomosti vo svetle súčasných poznatkov*. In ŠKOVIERA, Daniel - JURÍKOVÁ, Erika (eds.). *Sondy do Belových Vedomostí o súvekom Uhorsku. Sambucus Supplementum II*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity. 2010, s. 13-21.
- JURÍKOVÁ, Erika. *Problémy prekladu a interpretácie Notícií Mateja Bela*. In *Sambucus 3*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2008, s. 152-158.
- NAGY, Imrich. *Matej Bel ako historik antických dejín*. In *Studia historica Nitriensia*, 2018, roč. 22, č. 2, s. 474-485.
- ŠKOVIERA, Daniel. *Vektory edície*. In ŠKOVIERA, Daniel - JURÍKOVÁ, Erika (eds.). *Sondy do Belových Vedomostí o súvekom Uhorsku. Sambucus Supplementum II*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity 2010, s. 22-29.

Počet slov: 4465

Počet znakov vrátane medzier: 30 627